

**ЎЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЖОҚАРЫ ҲӘМ ОРТА
АРНАЎЛЫ БИЛИМЛЕНДИРИЎ МИНИСТРЛИГИ**

**ӘЖИНИЯЗ АТЫНДАҒЫ
НӨКИС МӘМЛЕКЕТЛИК ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ИНСТИТУТЫ**



«ТӘБИЙИЙ ПӘНЛЕРДИҢ АКТУАЛ МӘСЕЛЕЛЕРИ»

атамасындағы

**II - халық аралық илимий-теориялық конференция
материаллары топламы**

19 май, 2021 ж.

I - бөлим

«ТАБИЙИЙ ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ»

мавзусидаги

**II - халқаро илмий-назарий анжуман материаллари
тўплами**

19 май, 2021 й.

I - бўлим

Сборник материалов

**II международной научно-теоретической конференции
«АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК»**

19 мая, 2021 г.

Часть I

Нөкис 2021

Ўзбекистан Республикасы
Жоқары хэм орта арнаўлы билимлендириў министрлиги

Әжинияз атындағы
Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

«ТӘБИЙИЙ ПӘНЛЕРДИҢ АКТУАЛ МӘСЕЛЕЛЕРИ»
атамасындағы

II-халық аралық илимий-теориялық конференция
материаллары топламы

19 май, 2021 ж.

I - бөлим

«ТАБИЙИЙ ФАНЛАРНИҢ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ»
мавзусидаги

II-халқаро илмий-назарий анжуман материаллари
тўплами

19 май, 2021 й.

I - бўлим

Сборник материалов

II международной научно-теоретической конференции
«АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК»

19 мая, 2021 г.

Часть I

Нөкис 2021

УДК 574.372.850
ББК 20.01.
К 18

«Табийий пәнлердин актуал мәселелери» атамасында II-халық аралық илимий-теориялық конференция материаллары топламы. Нөкис. НМПИ баспаханасы 2021 ж. I-бөлім. 332 бет.

«Табийий пәнлердин актуал мәселелери» атамасындағы II-халық аралық илимий-теориялық конференция материалларына шет ел хәм республикамыздың жоқары хәм орта арнаўлы оқыў орынлары педагог-хызметкерлери, үлкен илимий хызметкер-излениўшилер, магистрантлар, студентлер хәм улыўма билим бериў мектеплери муғаллимлериниң Қубла Арал бойы биологиялық хәр түрлилигин сақлаў, қайта тиклеў хәм қорғаўдың экологиялық мәселелери, табийий пәнлерди оқытыў хәм изертлеў мәселелерине арналған илимий баянатлары киргизилген.

Конференция материалларының мазмуны хәм онда көрсетилген дереклердин дурыслығына авторлар жуўапкер.

Редколлегия қурамы:

Б.Отемуратов - ректор, редколлегия баслығы

П.Калханов - илимий ислер хәм инновациялар бойынша проректор, редколлегия баслығы орынбасары

Редколлегия ағзалары:

К.Д.Реймов – Табийий пәнлер факультети деканы ў.ў.а.

А.Т.Каипбергенов - Химия оқытыў методикасы кафедрасы баслығы

Р.А.Ешмуратов – Ботаника, экология хәм оны оқытыў методикасы кафедрасы баслығы

У.К.Кудайбергенова - Зоология, адам морфофизиологиясы хәм оны оқытыў методикасы кафедрасы баслығы

М.Ажиева - Химия оқытыў методикасы кафедрасы доценти

Ф.Отенова - Ботаника, экология хәм оны оқытыў методикасы кафедрасы доценти

Л.Кабулова - Химия оқытыў методикасы кафедрасы доценти

А.Ажиев – Ботаника, экология хәм оны оқытыў методикасы кафедрасы доценти

Д.Садыков – Ботаника, экология хәм оны оқытыў методикасы кафедрасы ассистент оқытыўшысы

З.Бектурганова - Химия оқытыў методикасы кафедрасы ассистент оқытыўшысы

Ж.Уббиниязова – Зоология, адам морфофизиологиясы хәм оны оқытыў методикасы кафедрасы ассистент оқытыўшысы

А.Бектурсынов – Зоология, адам морфофизиологиясы хәм оны оқытыў методикасы кафедрасы ассистент оқытыўшысы

Пикир билдириўшилер:

1. Б.Алламуратов -б.и.д., профессор
2. М.Ж.Медетов -б.и.д., үлкен илимий хызметкер

5. А.Г.Борисова, В.П. Бочансев., А.Ю. Бутков., ... Флора Узбекистан Том III. Ташкент 1955, -С.429-459.
6. Сарыбаев Б. Флора и растительность северо-запада Устюрт и способ улучшения пастбищ. - Ташкент: вентилатор, 1977 год - стр.23-25.



TABIAT YODGORLIKLARIDAN FOYDALANISH VA ULARNING MUHOFAZASI XUSUSIDA

U. T.Norboeva, b.f.d., Sh. Obidova, 1-kurs magstiri

Buxoro davlat universiteti, Buxoro sh.O'zbekiston. norboeva73@mail.ru

Insoniyat rivojlanishi bilan uning tabiatga bo'lgan munosabati ham o'zgarib bormoqda. Shuning uchun ham har bir davlat o'z mamlakatining tabiiy boyliklarini asrash maqsadida muhofaza qilinadigan hududlarini tashkil qilgan. Bu hududlarni esa Davlat qo'mitasining boshqarmalari boshqaradi. Tabiat yodgorliklari - jonli va jonsiz tabiat yaratgan noyob, diqqatga sazovor ob'ektlar: g'orlar, sharsharalar, ajoyib shaklli qoyatoshlar, daralar, geyzerlar, buloqlar, ochilib qolgan joylar, katta yoshli ulkan daraxtlardir.

Tabiat yodgorliklaridan ilmiy, estetik, rekreatsiya, sayohat, turizm, istirohat, tarbiyaviy maqsadlarda foydalaniladi. Bugungi kunda yurtimizda ko'plab tabiat yodgorliklari mavjud bo'lib, qadimgi odamlarning qoldiqlari topilgan Teshiktosh g'ori, Sayrob, Boysun, Xo'jakentdagi qadimgi chinorlar va qoyatoshlarga chizilgan rasmlar, Qo'ytosh, Qirqqiz, Odamtosh, Vardanzi, Yozyovon, Parpi ota, Peshag'orlar shular jumlasidandir. Bundan tashqari, Jayron ekomarkazi va Chotqol biosfera rezervati ham mavjud.

Tabiat yodgorliklari davlat tomonidan qo'riqlanadi. Bugungi kungacha yer yuzida turli noyob hayvonlar insonning noto'g'ri munosabati va tazyiqi oqibatida butunlay yo'qolib ketgan va yo'qolish havfi ostida turibdi. Ana shunday ayanchli oqibatlarining oldini olish va bioxilma-xillikni saqlab qolish uchun alohida muhofaza qilinadigan hududlar tashkil etilgan. Davlat tabiat yodgorliklari hududning maydoni juda kam bo'lib, umumiy muhofaza qilinadigan hududlarning 0,1% ini tashkil qilib, o'rtacha 35 kv.km. ni tashkil qiladi. Davlat tabiat yodgorliklari respublikamizda uchraydigan tabiiy obidalardan darak berib, ularni muhofaza qilish, zararlanishdan saqlash, ichki va tashqi turizmni rivojlanishi uchun xizmat qilishdan iborat [O'zbekiston Respublikasi biologik xilma-xillikni saqlash milliy strategiyasi va harakat rejasi.- Toshkent, 1998: 54].

O'zbekiston Respublikasida alohida muhofaza qilinadigan hududlarning umumiy maydoni 1355,6 ming gektarga teng. Ularga qo'riqxonalar, tabiat va milliy bog'lar, tabiat buyurtmalari, tabiat yodgorliklari kiradi. Xorijiy mamlakatlarda uning yagona boshqa ko'rinishlari ham mavjud. Tabiat yodgorliklari yerdan foydalanuvchilardan olinmagan holda tashkil etiladi. Tabiat yodgorliklarini muhofaza qilish o'sha hududdagi tashkilot zimmasida bo'ladi. Tabiat yodgorliklari tabiiy holda vujudga kelgan ekologik, ilmiy, estetik, madaniy jihatdan noyob tabiat ob'ektlaridir.

Ular joylashgan hudud ishlab chiqarish ixtiyorida bo'lsada, yodgorliklarni saqlashga bo'lgan har qanday xatar ta'qiqlanadi. Respublikada bunday tabiat yodgorliklari ko'p. Ularning umumiy maydoni uncha katta emas – 3381,5 gektarni tashkil etadi [Alibekov, 2016: 272].

O'zbekistonda inson qo'li tegmagan, muhofaza ostidagi tabiat hududlari mavjud. O'zbekistonning rang-barang landshafti va tabiiy-iqlim sharoiti tufayli bu yerda tog'lar va daryolar, cho'llar va vohalar, tekisliklar va qadimiy shaharlardan iborat juda ko'p noyob tabiat yodgorliklari mavjud. Bu tabiat yodgorliklarining ko'pchiligi davlat tomonidan qo'riqlanayotgan milliy bog'lar va qo'riqxonalar hududlarida joylashgan. Go'zal landshaftlar, geologik ob'ektlar, tog' massivlari, top-toza ko'llar, ko'p asrlik daraxtlari bo'lgan o'rmonlar O'zbekistonning qimmatli tabiat yodgorliklaridir. Bunday yodgorliklarning ba'zilari juda qadimiy va butun dunyo hamjamiyati uchun, katta madaniy, ma'rifiy va ilmiy ahamiyatga ega. Yo'qolib borayotgan noyob o'simliklar va hayvonlar, botanika yodgorliklari, geologik va gidrogeologik ob'ektlar, g'aroyib rel'eflar, tog'dagi shakllar, daraxtzor va cho'llar va boshqa tabiat joylari, shular jumlasidandir [Nig'matov, 2004: 288].

Noyob tabiat landshaftlari va biologik resurslarni saqlab qolish va tiklash maqsadida, davlat tabiat yodgorliklari tashkil etilgan. Bunday joylarga viloyatlarning ma'muriy shaharlaridan ekskursiyalar tashkil etiladi, bu odamlarning mamlakatimizdagi tabiiy va tarixiy boyliklari bilan yaqindan tanishishlari uchun juda yaxshi imkoniyatdir. Bunday ob'ektlar, ekologlar muhofazasi ostida va u yerlarda o'simlik va hayvonot dunyosi ekotizimini himoya qilish va ularning barqror ishlashlari uchun choralar ko'rilmoqda. Shuning uchun ham, O'zbekiston Respublikasining 1993 yil 7 mayda qabul qilingan "Alohida muhofaza etiladigan tabiiy hududlar to'g'risida"gi qonunida V- bo'lim, 21 modda aynan ana shu masala, ya'ni davlat tabiiy yodgorliklarining huquqiy ekologik ahamiyati va ularni muhofaza qilish masalasiga bag'ishlangan. Zero, Respublikamiz hududidagi tabiat, tarixiy va arxeologik yodgorliklar hozirgi paytda aynan muhofaza qilinishga, tiklanish (restavratsiya) ga juda muhtoj. Ekologik, ilmiy, estetik, madaniy jihatdan noyob, o'rnini to'ldirib bo'lmay, qimmatli, kelib chiqishi tabiiy bo'lgan ob'ektlar davlat tabiat yodgorliklari deb e'lon qilinadi. Tabiat obyektlarini davlat hokimiyatining mahalliy idoralari tabiatni muhofaza qilish bo'yicha davlat idoralari taqdimiga binoan tabiat yodgorliklari deb e'lon qiladilar.

O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi respublika hududida 400 dan ortiq tabiat yodgorliklarini hisobga olgan. Bulardan atigi 80 ga yaqini jonsiz tabiat yodgorliklaridir. Jonsiz tabiat yodgorliklari orasida arxeologik ahamiyatga ega bo'lgan g'orlar, nodir buloqlar, sharsharalar, qoyalar va geologic ochilmalarni muhofaza qilish muhim vazifalardan hisoblanadi. Ayniqsa yer osti landshaftlari, ularning betakror, sehirli va maftunkor manzaralari jiddiy muhofazaga muhtojdir [Rafikov, 1997: 124].

Muhofaza etiladigan tabiiy hududlar to'g'risida O'zbekiston respublikasining qonunida davlat tabiat yodgorliklarining turlari ajratilgan b'lib bular - Noyob, o'rnini to'ldirib bo'lmaydigan, ekologik, ilmiy, madaniy va estetik jihatdan qimmatli tabiiy obyektlari bor muhofaza etiladigan tabiiy hududlardir. Davlat tabiat yodgorliklari quyidagi turlarga bo'linadi: tabiiy suv obyektlarini saqlab qolish uchun

mo'ljallangan gidrologik (botqoq, ko'l, daryo va boshqa) yodgorliklar; ayrim o'simliklarni saqlab qolish uchun mo'ljallangan botanik yodgorliklar; tabiat yaratgan relyef shakllarini saqlab qolish uchun mo'ljallangan geomorfologik yodgorliklar; qazilma obyektlarni saqlab qolish uchun mo'ljallangan paleontologik yodgorliklar; geologik va mineralogik hosilalarni saqlab qolish uchun mo'ljallangan geologik va mineralogik yodgorliklar.

Tabiiy obyektlar maxsus vakolatli davlat organining taqdimnomasi, shuningdek yuridik yoki jismoniy shaxslarning iltimosnomasi bo'yicha mahalliy davlat hokimiyati organlarining qarorlari bilan davlat tabiat yodgorliklari deb e'lon qilinadi. Davlat tabiat yodgorliklari hududida ularning asralishiga xavf soladigan har qanday faoliyat taqiqlanadi. Davlat tabiat yodgorliklari qaysi yuridik va jismoniy shaxslarning yer uchastkalarida joylashgan bo'lsa, shu yuridik va jismoniy shaxslar zimmasiga bunday yodgorliklarning rejimini ta'minlash majburiyatlari yuklatiladi. Diniy maqsadlarda foydalaniladigan davlat tabiat yodgorliklari diniy tashkilotlarga yoki jismoniy shaxslarga bunday yodgorliklarni obodonlashtirish va asrash ishlarini amalga oshirish sharti bilan foydalanishga yoki ijaraga berilishi mumkin [Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 4-maydagi 339-son qarori bilan tasdiqlangan "Davlat tabiat yodgorliklari to'g'risidagi nizom",2018].

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, mamlakatimizda olib borilayotgan bunday islohatlarga faqat mas'ul xodimlar emas, balki har bir fuqoro ham o'z hissasini qo'shishi shart. Jumladan, maktab o'quvchilari va o'qituvchilari tabiatni muhofaza qilish, shu bilan bir qatorda uning bir bo'lagi bo'lgan hayvonot olami hamda o'simliklar dunyosi borasidagi tadbir va ommaviy kechalarga befarq bo'lmasdan, ularda faol ishtirok etishi, turli ekoharakatlarda faol qatnashishlari lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.O'zbekiston Respublikasi biologik xilma-xillikni saqlash milliy strategiyasi va harakat rejasi.- Toshkent,1998.- 54 b.
- 2.Alibekov L.A. "Inson va tabiat". -Toshkent, "Fan va texnologiyalar" 2016.- 272 b.
- 3.Nig'matov A.N. O'zbekiston Respublikasining ekologik huquqi.-Toshkent, 2004.- 288 b.
- 4.Rafikov A.A. Geoekologik muammolar.- Toshkent, 1997.-124 b.
- 5.Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 4-maydagi 339-son qarori bilan tasdiqlangan "Davlat tabiat yodgorliklari to'g'risidagi nizom".



ЭКОЛОГИК ХАВФСИЗЛИК: КЕЧА ВА БУГУН

С.Б. Қораяев

Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти Табиий фанлар
факультети биология кафедраси ўқитувчиси Чирчиқ Ш.

Ўзбекистон Qoraev76@.bk

Экологик хавфсизлик деганда атроф табиий муҳит ҳолатини организмларнинг ҳаёти учун эҳтиёжларига жавоб бера олиши, ёки инсонлар

Г.П. Альменова. ХОЗЯЙСТВЕННОЕ ЗНАЧЕНИЕ <i>TRIFOLIUM REPENS</i> L.PALL. ИЗ СЕМЕЙСТВА <i>FABACEAE</i> LINDL. ДИКORACIYУЩИХ СОРОДИЧЕЙ КУЛЬТУРНЫХ РАСТЕНИЙ РЕСПУБЛИКИ КАРАКАЛПАКСТАН	55
Г.П. Альменова. ПИЩЕВЫЕ ВИДЫ ИЗ СЕМЕЙСТВА <i>FABACEAE</i> LINDL. ДИКORACIYУЩИХ СОРОДИЧЕЙ КУЛЬТУРНЫХ РАСТЕНИЙ РЕСПУБЛИКИ КАРАКАЛПАКСТАН	57
Г.П. Альменова. ТЕХНИЧЕСКИЕ ВИДЫ ИЗ СЕМЕЙСТВА <i>FABACEAE</i> LINDL. ДИКORACIYУЩИХ СОРОДИЧЕЙ КУЛЬТУРНЫХ РАСТЕНИЙ РЕСПУБЛИКИ КАРАКАЛПАКСТАН	59
Г.П. Альменова. КОРМОВЫЕ ВИДЫ ИЗ СЕМЕЙСТВА <i>FABACEAE</i> LINDL. ДИКORACIYУЩИХ СОРОДИЧЕЙ КУЛЬТУРНЫХ РАСТЕНИЙ РЕСПУБЛИКИ КАРАКАЛПАКСТАН	61
Д.О.Базарбаева, М.Я. Раджапов., М.Ж.Медетов. УСТЮРТ ПЛАТОСИ ТЎҒРИҚАНОТСИМОНЛАРИНИНГ ХУДУД ИҚЛИМИГА МОСЛАШИШИ ВА МАВСУМИЙ ФЕНОЛОГИК РИВОЖЛАНИШ ЖИХАТЛАРИ	63
Д. О.Базарбаева, М.Я. Раджапов., М.Ж.Медетов. УСТЮРТ ТЎҒРИҚАНОТСИМОН ХАШАРОТЛАРИНИНГ ХАЁТ ШАКЛЛАРИГА КЎРА ЭКОЛОГИК ГУРУХЛАНИШИ	64
Д. О.Базарбаева, М.Ж.Медетов. УСТЮРТ ПЛАТОСИ ТЎҒРИҚАНОТСИМОН ХАШАРОТЛАРИНИНГ БИОЦЕНОТИК АЛОҚАЛАРИ ВА АМАЛИЙ АХАМИЯТИ ..	66
Торениязова В.С. Мамбетуллаева С. М. СОХРАНЕНИЕ БИОРАЗНООБРАЗИЯ МЕДОНОСНЫХ РАСТЕНИЙ КАРАКАЛПАКСТАНА И ИХ ОХРАНА	68
Торениязова В.С. ВИДОВОЙ СОСТАВ МЕДОНОСНЫХ РАСТЕНИЙ И АРЕАЛ ИХ РАСПРОСТРАНЕНИЯ В ЮЖНОМ ПРИАРАЛЬЕ	70
U.T.Norboeva, Sh. Obidova. TABIAT YODGORLIKLARIDAN FOYDALANISH VA ULARNING MUHOFAZASI XUSUSIDA	72
С.Б. Қораев. ЭКОЛОГИК ХАВҒСИЗЛИК: КЕЧА ВА БУГУН	74
I.M.Ergashev, M.A.Mamirsaev, Sh.I.Ergashova, Sh.X.Suyunov. QOVOQ MOYINING GURUH TARKIBINI O'RGANISH	79
С. Аллаяров, Б. Шералиев. СУРХОНДАРЁ ХАВЗАСИ ҲОЗИРГИ ИХТИОФАУНАСИНИНГ ШАКЛЛАНИШИДА ИНВАЗИВ ТУРЛАРИНИНГ АХАМИЯТИ	81
M. S. Sattorov, V. B. Fayziyev. OLXO'RI SHECHAGI VIRUSINING IQTISODIY ZARARI VA UNGA QARSHI KURASHISH CHORALARI	84
Р.К. Ғуломов. <i>PHLOMOIDES</i> MOENCH (<i>LAMIACEAE</i>) ТУРЛАРИНИ ФАРҒОНА-ОЛОЙ БОТАНИК-ГЕОГРАФИК ОКРУГИ БЎЙЛАБ ТАРҚАЛИШ ГЕОГРАФИЯСИ ..	86
З. Ш. Собирова. КРАТКАЯ ИСТОРИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ВИРУСНЫХ ЗАБОЛЕВАНИЙ КУКУРУЗЫ	88
М.Р.Шерматов, ФАРҒОНА ВОДИЙСИ АГРОЭКОТИЗИМЛАРИ ТАНГАЧАҚАНОТЛИЛАРИНИНГ (INSECTA, LEPIDOPTERA) ТУР ТАРКИБИГА ОИД МАЪЛУМОТЛАР	91
Ш.Алламуратов, А.Сейтмуратов, Д.Торемуратов, НАЗАРХАН ХЭМ САМАНБАЙ ТОҒАЙЛАРЫНЫҢ НАСЕКОМАЛАР ФАУНАСИ	96
F.Mamutova . Sh.Allamuratov. Sh.Mamutov. QARAQALPAQSTANNIŃ ARQA AYMAQ ADAMLARINDAGI GELMINT TURLERI	101
М.Ш. Торемуратов, ҚУЙИ АМУДАРЁ ДАВЛАТ БИОСФЕРА РЕЗЕРВАТИ ХУДУДИДАГИ БУХОРО БУҒУСИ ПОПУЛЯЦИЯСИНИНГ ЎСИШ ДИНАМИКАСИ	103
Ch.B. Jumabayeva, V.B. Fayziyev. SEBARGA (<i>TRIFOLIUM</i> L.) O'SIMLIGIDA UCHRAYDIGAN FITOVIRUSLI KASALLIKLARNING BARG MORFOLOGIYASI VA GISTOLOGIYASIGA TA'SIRI	106